

IZABELA KĘPKA, *JĘZYKOWE KREACJE ŚWIATA TRANSCENDENTNEGO I CZŁOWIEKA WOBEC SACRUM W POEZJI JACKA KACZMARSKIEGO*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2021, ss. 228

Pod koniec 2021 roku ukazała się niezwykle interesująca monografia Izabeli Kępki poświęcona wybranym aspektom poezji Jacka Kaczmarskiego. Jak wskazuje tytuł, główny przedmiot zainteresowania autorki stanowiły sposoby kreowania świata transcendentnego oraz wzajemnych relacji między człowiekiem a sakralnym wymiarem tego świata. Zanim przedstawię pokrótce zawartość książki, chcę wyraźnie podkreślić, iż jest to niezwykle wartościowa i cenna publikacja, którą czyta się z dużym zainteresowaniem i satysfakcją.

Izabela Kępka w swojej monografii poddała analizie 75 utworów Jacka Kaczmarskiego zawartych w *Antologii poezji* z 2012 roku, traktując je jako wiersze, choć teksty tego autora uznaje się najczęściej za piosenki literackie ze względu na ich kształt stylistyczny i powiązanie z warstwą muzyczną. Jacek Kaczmarski funkcjonuje bowiem w społecznej świadomości głównie jako pieśniarz zaangażowany politycznie.

Recenzowana publikacja ma charakter językoznawczy, co odróżnia ją od innych opracowań, omawiających życie i twórczość barda „Solidarności”. Metodologicznie opracowanie Izabeli Kępki sytuuje się w kręgu prac związanych z nurtem badawczym lingwistyki kulturowej, której podstawy wyeksponowała autorka w rozdziale pierwszym jako swoje zaplecze teoretyczne. Punkt wyjścia opisu sposobów kreowania świata *sacrum* i *profanum* oraz istniejących między nimi relacji stanowiły analizy środków językowych (głównie leksyki), a także środków stylistycznych oraz sposobów wartościowania elementów opisywanej rzeczywistości. Izabela Kępka swoje analizy i interpretacje utworów poety zawarła w czterech rozdziałach, z których każdy poświęcony został odrębnemu zagadnieniu badawczemu.

Część analityczną rozpoczyna rozdział drugi zatytułowany *Bóg*. Zawiera on opisy kilku konceptualizacji Istoty Najwyższej. Konceptualizacje te omówione zostały w kolejnych podrozdziałach jako: Bóg–Stwórca, Bóg–Król, Bóg–Sędzia, Bóg samotny, Bóg nietypowy oraz Jezus. Wszystkie one tworzą idiolektalny obraz Boga. Tłem i punktem odniesienia obrazu Boga w wierszach poety są Jego potoczne, stereotypowe wyobrażenia, opisy katechizmowe i propozycje definicyjne Anny Wierzbickiej. Jak zaznacza Kępka, najbardziej spójną wizję Istoty Najwyższej (opartą na motywach biblijnych) zawiera cykl (inaczej program) *Raj*. Pierwsza z omawianych konceptualizacji Boga ukazuje Go jako Stwórcę. Autorka na podstawie analizy leksyki stara się pokazać najbardziej charakterystyczne Jego cechy odróżniające poetyczną kreację od biblijnego obrazu Boga–Stwórcy. Te odmienności uwidoczniają się na wiele sposobów. Na przykład w utworze *Stworzenie świata* Bóg mówi o swoich czynno-

ściach kreatywnych w pierwszej osobie liczby pojedynczej, a własne dzieło uznaje za mądre. W innych wierszach Bogu przypisane zostały cechy typowo ludzkie, a kreowaniu Jego postaci służą między innymi wyrażenia z języka potocznego. Z kolei wizja Boga–Króla to przede wszystkim obraz Boga okrutnego i w tym właśnie widać Jego podobieństwo do człowieka. Takiemu Królowi poddani winni okazywać uległość. W kolejnym podrozdziale analizie poddane zostało rozumienie sprawiedliwości jako cechy Boga. Bóg–Sędzia nie jest miłosierny, jest On przede wszystkim groźny.

Trzy omówione konceptualizacje Boga (Stwórcy, Króla i Sędziego) odwołują się w dużej mierze do Jego stereotypowych wyobrażeń. Oprócz nich Izabela Kępka wyodrębniła jeszcze dwie inne niestereotypowe kategoryzacje. Jedna z nich pokazuje Boga samotnego, który utracił atrybuty wszechmocy i wszechwiedzy i przebywa w pustym raju. Drugą kategoryzacją jest Bóg uznany za nietypowego. Jego najbardziej charakterystyczne cechy ujawniają się w utworach: *Dzieci Hioba* i *Śniadanie z Bogiem*. Szczególnie interesująca okazała się konceptualizacja Boga z tego drugiego utworu, gdyż jawi się On tam jako zupełne przeciwieństwo poprzednich stereotypowych obrazów. W tym wierszu (powstałym później niż cykl *Raj*) Bóg ukazany został jako przyjaciel, towarzysz życia człowieka.

Ostatni podrozdział zawiera opis kreacji postaci Jezusa, dokonany głównie na podstawie cyklu *Szukamy stajenki*. Autorka podkreśla niejednorodność obrazu Syna Bożego wynikającą z tego, że ogląd postaci Zbawiciela dokonywany jest z różnych punktów widzenia i różnych perspektyw. Z tym wiąże się też repertuar środków językowych, za pomocą których obraz Jezusa jest kreowany. Jest to przede wszystkim obraz małej Dzieciny ze stajenki, ale pojawia się też obraz Boga jako Zbawcy świata.

Na podstawie wnikliwych interpretacji semantycznych wierszy Kaczmareckiego autorka monografii wyprowadziła istotną konkluzję, stwierdzając, że idiolektalna kreacja Boga ma charakter wielowymiarowy, co ma też wpływ na sposób konceptualizowania zarówno całego świata transcendentnego, jak i świata ziemskiego. Ważnymi komponentami obu tych światów zajmuje się Izabela Kępka w kolejnych rozdziałach.

Rozdział trzeci poświęcony został prezentowaniu sposobów kreowania przez Kaczmareckiego dwóch postaci czysto duchowych: anioła i diabła. Punktem odniesienia do przeprowadzanych analiz uczyniła badaczka definicje zawarte w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* oraz potoczne, stereotypowe wyobrażenia anioła i diabła, wykorzystywane w literaturze od czasów najdawniejszych. Na tym tle Izabela Kępka stara się pokazać charakterystyczny dla poety sposób prezentowania obu istot należących do świata transcendencji. Zwraca uwagę, że w wierszach można wprawdzie znaleźć kilka cech należących do stereotypu anioła i diabła, ale istotniejsze i ciekawsze jest to, w jaki sposób poeta przewartościowuje przypisywane im cechy, kreując własną wizję tych postaci.

Po zrekonstruowaniu idiolektalnych obrazów anioła i diabła autorka w kolejnym rozdziale płynnie przechodzi do opisu „językowej kreacji przestrzeni, w których te byty stereotypowo przebywają – nieba i piekła”. Niebo nazywane jest leksemami *niebo*, *raj*, *Eden*, a wizja tej przestrzeni zawiera zarówno cechy stereotypowe, jak i niestereotypowe. Niebo wykreowane zostało za pomocą licznych środków pozytywnie wartościujących (leksykalnych i metaforycznych), jednak jest to przestrzeń opustoszała, gdyż po wyrzuceniu z niej zbuntowanych aniołów oraz człowieka przebywa tam samotny Bóg.

Z kolei piekło u Kaczmareckiego ujęte zostało dwójako. Kategoryzowane jest ono z jednej strony jako przestrzeń transcendentna, określana nazwami *piekło* i *otchłań*. Z drugiej strony inną kategorię piekła stanowi piekło na ziemi. W kolejnych podrozdziałach na podstawie wnikliwych analiz językowych autorka wydobywa metaforyczne i wartościujące konceptualizacje tego, co nazwała piekłem na ziemi. Sens wielu utworów Kępka odczytuje w ramach kategorii określanych jako piekło w człowieku i piekło wśród ludzi. Najpełniejszą wizję piekła na ziemi rekonstruuje przede wszystkim na podstawie tekstu *Epitafium dla Włodzimierza Wysockiego*. Piekło tak rozumiane jest przestrzenią otwartą, składającą się z ośmiu kręgów. W każdym z nich istotną rolę odgrywają postaci tam przebywające. Podobnie jak w dziele Dantego bohater utworu odbywa wędrówkę przez kolejne kręgi w dół ku przestrzeni coraz straszniejszej.

Inną nieco niż w poprzednich rozdziałach perspektywę ujęcia świata transcendentnego zawarła Izabela Kępka w następnej części zatytułowanej *Człowiek wobec sacrum*. Tu na plan pierwszy wysuwają się sposoby kreowania relacji między człowiekiem a wymiarem transcendentnym. Autorka wyodrębniła dwie perspektywy opisu tej relacji. Jedną z nich jest relacja z Bogiem człowieka jednostkowego. Drugą – relacja z Bogiem zbiorowości ludzkiej. W pierwszej perspektywie człowiek jako jednostka przyjmuje wobec Istoty Najwyższej różne postawy. Badaczka wyodrębnia je i opisuje w ramach kilku kategorii. Otrzymujemy więc obraz człowieka nieposłusznego i zbuntowanego, ale też człowieka pokornego i poszukującego Boga. Chociaż podstawowym składnikiem relacji człowieka jednostkowego z Bogiem jest wiara, to jednak analizowane utwory nie przynoszą jednoznacznego jej obrazu. Jednym z aspektów wiary jednostki jest wiara ukazywana z punktu widzenia podmiotu mówiącego jako człowieka niewierzącego, dla którego paradoksalnie Bóg staje się kimś bliskim, dającym poczucie bezpieczeństwa.

Perspektywa druga ukazuje wiarę zbiorowości. Ma ona inny wymiar niż wiara jednostki. Wiara zbiorowości ukazana na podstawie stosunku ludzi do Jezusa jest ufna i prosta. Taki rodzaj wiary reprezentują pasterze, trzej Królowie i zwykli ludzie, a więc ci, którzy idą do stajenki pokłonić się narodzonemu Dzieciątku Bożemu. Ale w niektórych utworach wiara ludzi podlega także negatywnemu wartościowaniu ze względu na to, że jest to wiara nieopiętana, nierozumiejąca ważności faktu przyjścia na świat Zbawiciela.

Ostatnim rozdziałem monografii jest *Zakończenie*. W tej części pracy Izabela Kępka zawarła w dwóch krótkich podrozdziałach najważniejsze uwagi podsumowujące dotychczasowe interpretacje utworów pod kątem założonego tematu badawczego. Pierwsza część tego rozdziału końcowego *Elementy językowej kreacji* jest zebraniem najważniejszych środków językowych, którymi posłużył się poeta. Autorka w skondensowany sposób omawia ich rolę w kreowaniu obrazu dwóch światów *sacrum* i *profanum*. Są to przede wszystkim środki leksykalne z wielkim bogactwem wartościowań i przewartościowań, są to również środki retoryczne, stylistyczne i gramatyczne oraz odwołania do potocznych stereotypów.

W drugiej części podsumowania: *Konceptualizacja świata transcendentnego i człowieka wobec Boga* badaczka zbiera najważniejsze refleksje wynikające z interpretacji utworów, które poddawała analizie w ramach kolejnych rozdziałów i podrozdziałów. Wydobywa raz jeszcze najbardziej charakterystyczne cechy wykreowanych w wierszach Kaczmareckiego dwóch światów: *sacrum* i *profanum*. Podkreśla też, iż wylaniającą się z wierszy Kaczmar-

skiego obraz wymiaru transcendentnego i postawy człowieka wobec tego wymiaru jest niezwykle złożony i niejednoznaczny.

Podsumowując uwagi na temat recenzowanej monografii, pragnę mocno podkreślić, iż Izabela Kępka doskonale wywiązała się z podjętego zadania. Zrekonstruowanie idiolektałnego obrazu wybranych elementów świata nadprzyrodzonego i świata ziemskiego wymagało przeprowadzenia wielu wnikliwych i szczegółowych analiz językowych, co nie było łatwe ze względu na charakter poezji Kaczmarskiego. Analizy językowe utworów wymagały również osadzenia ich w szerokim kontekście kulturowym i biblijnym. Autorka wykorzystała w pełni te konteksty, co zaowocowało precyzyjnymi i dogłębnymi interpretacjami.

Pragnę również zwrócić uwagę na doskonale przemyślaną kompozycję pracy. Przejawia się to między innymi w tym, że wnioski wynikające z rozważań zawartych w danym rozdziale nawiązują do tematyki rozdziału następnego, co pozwala w sposób przejrzysty śledzić tok całego wywodu. Wielką zaletą książki jest również jej język. Monografia napisana została doskonałą polszczyzną, w sposób przystępny i uporządkowany, dlatego uważam, że czytać ją mogą z przyjemnością nie tylko specjaliści z dziedziny językoznawstwa, ale też wszyscy, którzy interesują się poezją Jacka Kaczmarskiego

Jolanta Kowalewska-Dąbrowska
(Uniwersytet Gdański,
e-mail: jolanta.kowalewska-dabrowska@ug.edu.pl)
ORCID: 0000-0003-4249-1496